

alimara

REVISTA DE TREBALL SOCIAL

NÚMERO 41 / SEGONA ÈPOCA / JUNY DE 1998

**Consell Insular
de Mallorca**

Núm 41

Segona Època, juny de 1998

Edita: Consell Insular de Mallorca
Redacció: Servei d'Acció Social i Sanitat
General Riera, 67
07010 Palma
Tel.: 971 76 07 62
Fax: 971 76 19 52

Portada: **Bernat Crespí**

Maquetació
i impressió: Gràfiques Son Espanyolet

Dipòsit Legal: PM - 128 - 1987

Els articles d'aquesta revista expressen únicament l'opinió dels seus autors.

Com afirmàvem a la presentació, tenim el plaer de presentar-vos un bloc nou i un tema igualment nou. A les pàgines d'Alimara -almenys a la segona època- ningú no n'havia parlat mai; fins ara no havíem presentat cap article monotemàtic sobre la relació del llenguatge amb el treball social.

Al bloc el conformen dos articles: **Amb el llenguatge escorat**, de Miquel Caldentey, educador de les Llars del Menor i que ja ha col·laborat en aquesta revista; i **El llenguatge en l'Atenció Social. El reconeixement del femení i la seva representació en el llenguatge**, de Montserrat Montagut, diplomada en treball social.

Del primer cal fer una puntualització: la seva inclusió en primer lloc en el bloc (a part que també hem col·locat el bloc seguidament del de Menors) no té cap altra explicació que els dubtes de situar-lo en el bloc de Menors o en aquest, perquè si bé el tema central és el llenguatge, la comunicació, aquesta comunicació no es tractada en general sinó específicament quant als al·lots interns a les Llars del Menor. Probablement, si no s'hagués comptat amb l'altre article, no s'hagués fet un bloc diferenciat i estaria emmarcat en el bloc de Menors. En ell, Miquel Caldentey ens aporta informació sobre un aspecte que pot ser sigui desconegut dels menors interns a les Llars. D'ells tots en coneixem els seus greus problemes socials, però el que pot ser desconeixem són les seves mancances, els seus dèficits de comunicació. Que no han après a comunicar-se, a expressar el que senten, el que volen, el que desitgen.

Del segon, dir que l'autora ens aporta elements per començar a emprar el llenguatge incloent-hi la forma femenina i que ho comencem a fer des dels nostres llocs de treball quotidià, en els equips d'atenció social. Per tant, un tema interessant que ens facilita elements per intentar realitzar un canvi en el llenguatge del dia a dia, creim que ben difícil, ja que el llenguatge sexista el portam tots -homes i dones- ben arrelat en el nostre bagatge cultural que hem anat adquirint amb l'educació i provinent de segles d'allunyament de la part femenina de la humanitat dels llocs públics.

AMB EL LLENGUATGE ESCORAT

Miquel Caldentey Bishul,
Educador. Llars del Menor

En la feina amb nins de protecció, que han passat per experiències traumàtiques en una època molt primerenca de la seva vida, un dels trets que més crida l'atenció és la impossibilitat quasi sistemàtica de comunicar-se d'una manera planera i dir allò més senzill amb les paraules més directes. Són nins i adolescents que no poden expressar el seu pensament o les seves idees -i, encara pitjor, els seus desitjos- posant les cartes damunt la taula dient les coses pel seu nom.

Fins a quin punt és important el llenguatge per al bon funcionament de la persona ho palesen els experiments fets per Vigotski i el seu equip que demostren que *"a vegades el llenguatge adquireix una importància tal que, si no es permetia de parlar, els infants petits no podrien realitzar la tasca encarregada"*. (Vigotski, 1994, p 41). Amb aquesta perspectiva, el llenguatge no només és una eina de comunicació i d'intercanvi d'informació, sinó que, al mateix temps, és el suport psíquic que permet al nin estructurar i facilitar l'acció.

Et trobes, així, amb *discursos*⁽¹⁾ que s'han de reinterpretar en una traducció directa i simultània, *on-line*. Perquè sents que una nina et demana si t'agraden els caramels quan et vol dir "a mi m'agraden molt i en vull un"; o un nin se'n riu del *pijo* que duu sempre roba de marca mentre s'estreny una mà amb l'altra perquè "tampoc a mi no em sabria greu ser-ho i ho fruiria i, a més, això vol dir que tendria una vida tan fantàstica com aquestes vides tan fantàstiques que tenen els que duen roba de marca". O, en casos extrems, fas una pregunta clara i directa, i la resposta és un "m'és igual" quan la respiració quasi es talla i el nin abaixa els ulls perquè estan dient que "això és el que més m'agradaria d'aquest món però sé que és impossible i, per tant, no vull ni provar de desitjar-ho". Tanmateix no són nins mentiders si no és en el sentit que explica Unamuno quan intenta esbrinar el sentit de l'ambigüitat i falsedat del jo mostrat: *"Se miente cuando se dice la verdad en que no se cree"*⁽²⁾.

Si en la tasca educativa ens quedam amb les frases pronunciades dites en un moment i no analitzades; si ens permetem el luxe de no fer un treball crític davant les verbalitzacions espontànies o no som capaços d'anar més enllà del que sentim; si, en definitiva, no escoltam podem trobar-nos, moltes vegades, mantenint un diàleg esperpèntic en el que, realment, es parla d'un tema totalment aliè al que es diu. Quan un nin diu el que no vol dir però no pot dir el que vol dir, a l'adult no li queda més remei que fer el joc de mans de cercar el context on la frase ha d'encaixar com una peça de trencaclosques que s'ha sortit del seu joc i ha caigut dins una altra capsa.

Per intentar explicar com és que una persona pot arribar a ser incapaç d'expressar el que vol sense traves i a partir d'aquí intentar ajudar-la, podem recórrer a diferents àmbits de les ciències socials, des dels estudis transculturals

fins a la psicologia, tot passant per la lingüística i les teories de la comunicació (verbal i no verbal). Sense oblidar "*el principio de que estamos todo el tiempo tratando con un todo único en interacción*" (E. Leach, p 5). Per això, com més variables es tinguin en compte i com més clar vegem per què el nin fa el que fa, més i de millors eines disposarem per ajudar-lo a *contar*. Podrem fer persones dinàmiques, actives, directes; en definitiva, assertives. Però per ventura l'assertivitat és la teulada de la comunicació i les teulades necessiten d'uns bons fonaments per poder-se sostenir i canalitzar tots els ruixats que, de tant en tant, ens xopen. És a dir, el llenguatge és la representació final d'un procés que s'ha iniciat molts nivells més avall on el concepte i l'emoció són les matèries primeres que serviràn per pastar la forma ideal del missatge mostrat amb paraules.

Cal recordar que en el moment (tant filogenètic com ontogenètic) de l'aparició i consolidació com eina social, el llenguatge està fortament lligat a la realitat més immediata i compleix la funció de designar objectes físics: tal vegada no hi ha, fins i tot, llenguatge sense la presència de l'objecte que designa. Per altra banda, aquesta primera funció està supeditada al desig més bàsic de comunicar (Bruner): el nin aprèn a parlar perquè en un moment molt primerenc de la seva vida descobreix la necessitat d'interactuar amb l'ambient, amb els altres i d'establir un *diàleg*. Si no es donàs aquesta primera passa, mai no haguéssim après el llenguatge⁽³⁾. A partir d'aquí i a mesura que el nin creix van augmentant les eines que li permeten millorar aquesta comunicació i, per tant, el pas evolutiu més important que pot sofrir el llenguatge és el deslliurament de la realitat material i la formació de la capacitat d'anomenar, en un primer moment, objectes no presents; després descriure fets, situacions i finalment fer abstracció de la realitat i arribar a la *conceptualització*. Aquest nou estadi del llenguatge possibilita una comunicació més fluïda, sense la dictadura de l'aquí i l'ara i, sobretot, poder parlar de coses immaterials com els déus, la lògica i els sentiments. D'aquí a la *simbolització*⁽⁴⁾ no hi ha ni una passa.

Però tot el procés es fa en un àmbit concret de la realitat. En aquest sentit, les teories que han d'explicar la realitat de la comunicació han tengut l'encert de poder identificar el *context* com a part primordial del *discurs*. A partir d'aquí, els estudis s'han permès estendre el seu objecte d'interès des de la *frase* al *text* i des d'aquest al *missatge*, en el més ampli sentit de la paraula. I si el context en resulta important, no és tant perquè ens possibilita identificar els elements externs on es dona la situació comunicativa i dotar el discurs de sentit, com per deixar-nos extreure aquest mateix discurs i, recol·locat en un altre context, donar-li un sentit diferent, algunes vegades fals, ambigu o contradictori però altres més veritable o, si es vol, més adient amb la realitat. Els poetes empenen aquest recurs per crear metàfores; els prosaics l'empram, de vegades sense adonar-nos-en, per interrompre (o desviar) la comunicació.

Però si tenim clar l'espai comunicatiu en què ens movem, el context *real*⁽⁵⁾ des d'on són dites les paraules, podem assumir que "*los juegos de palabras son una característica extremadamente importante de todas las formas de comunicación simbólica pero especialmente quizás en las áreas de la vida social que son focos de tabú, tales como el sexo y la religión*". (E. Leach, p 24). El tema tabú pot ser, també, individual, privat, únic i intransferible. El més corrent és que menors que han passat per un fort trauma infantil, com una separació forçada dels pares, abusos, manca de vincle o desaparició de la figura d'afecció,

transformin en innombrable l'estafa soferta i no vulguin "ni sentir-ne a parlar". En aquests casos, també els pares, les figures parentals que són objectes i subjectes de desig i portadors del vincle que permet obtenir seguretat, força, control i estabilitat per al nin que percep dissonàncies entre la figura real i la representació simbòlica, poden arribar a ser tema tabú. I ho són en la doble acceptació del mot: com a sentiment indicador d'un conflicte intrapsíquic entre intensos desitjos inconscients i la *prohibició* de dur-los a la pràctica, però també com a *interdicció* basada en els prejudicis.

Per tant, quan el principi bàsic per a l'evolució ontogènica sana i estructurada que estableix l'equació *pares = protecció* queda interrompuda i la igualtat es trenca transformant-se en *pares = ¿protecció?* (o, encara més greu, *pares = ...*) el llenguatge, com a mitjà de comunicació, queda al servei de l'ambigüïtat, dels revolts, i no li queda més remei que recórrer a la transformació constant de la realitat a través de la *metonímia*⁽⁶⁾.

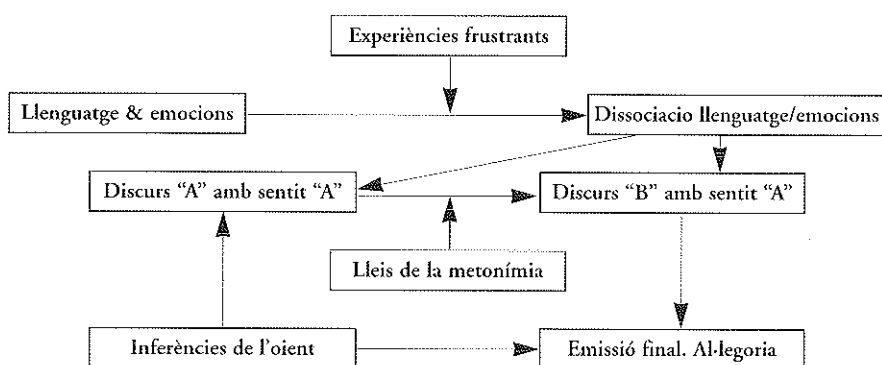
El principi d'aquesta transformació és bàsic i primari. Si el nin petit ha de dir *papà, mamà, sí, no*, sense poder-los investir d'una forta càrrega afectiva perquè reboten contra els objectes que no poden absorbir aquesta afectivitat, el llenguatge que anirà aprenent el nin, el sistema lingüístic que ha d'incorporar com a mitjà comunicatiu, haurà d'anar, per força i necessàriament, despullat dels elements emotius i/o de desig⁽⁷⁾. Aquest pas no implica en tots els casos i obligatòriament (per sort) que se'ls anul·lin les capacitats de sentir, pensar, estimar, sinó que no poden ser mostrades (dites) almanco de manera directa. (Sobre la impossibilitat de no dir mai el que volem perquè, al cap i a la fi, no ho sabem, hi ha la teoria Lacaniana, però aquí ens movem en un altre nivell).

Per la llei de la *continuitat*⁽⁸⁾ l'afecte, el desig cap als pares ha de ser desviat cap a un altre *objecte* manco *perillós*, això és, que es pugui burlar el *principi de la realitat* sense destruir-lo del tot. Aquest traspassament és possible gràcies a la capacitat de simbolització que tenim els humans, un procés a través del qual podem jugar a *fer com si* i a desviar l'atenció del mal sobre un mal menor. El procés, aplicat un cop i un altre perquè la situació dels pares ho fa necessari^{(9) (10)}, acaba per *generalitzar-se* i a fer-se quotidià. Acaba, el nin, per acostumar-se a amagar (-se d') el món i arriba a un punt en què qualsevol tema ha de ser tractat de la mateixa manera que el tema tabú inicial. La interdicció ho és en el sentit que el nin se l'autoaplica: res no pot ser mirat cara a cara perquè correm el risc de veure el que tants esforços ens ha costat encegar. Gràcies a la metonímia pot dir només una part quedant salvat de la resta. Per tant, quan un nin amb una de les històries abans descrites s'ha d'enfrontar amb una situació altament emotiva (bé trista o alegre, dolorosa o esperançadora però sempre afectivament carregada) no li queda més remei que traslladar-la (dir-la) des de l'escorament. Perquè si la mira de cara, igual que el monstre de la medusa, el podria petrificar. I, triar per triar, encara se'n salva optant pel desviament de l'acció. Pitjor seria que, carregats de fets terribles, el nin es quedàs catatònic ja que en aquesta situació a nosaltres, els que treballem amb aquests menors, ens seria més difícil l'actuació perquè la barrera que hauríem de botar seria més alta i més forta. I les intervencions rebotarien tot creant situacions frustrants per ambdues parts, fent un cercle difícil (quasi impossible) de trencar des del treball quotidià fet en l'àmbit de la llar.

La possibilitat de desviar el missatge ens ho permet el llenguatge perquè *"en la comunicació de la vida real puede fácilmente ser elegido un referente con*

la intenció de transmetre algo que no apareix en superfície" (H. Boaba, p 28). Però sí que existeix, sí que està punyent en el fons, esperant poder palesar-se en qualsevol moment si permetem que el discurs sigui mostrat amb les seves pròpies condicions, si creem un ambient acollidor, relaxat i tolerant, si no forçam el nin a dir, des d'un principi, les coses pel seu nom sinó que li donam l'oportunitat que faci de la vida quotidiana una al·legoria. Al·legoria no sempre poètica, moltes vegades patètica car no podem oblidar que el nin prové d'un ambient en què la possibilitat de sublimar les vivències més primàries és, molt sovint, impossible.

A partir del que s'ha dit, el model de la transformació que el discurs del nin pateix podria ser, més o manco, el següent:

No cal oblidar que en aquest procés la persona no és subjecte actiu ni, moltes vegades, conscient, sinó més aviat és ell mateix objecte: metàfora de les seves pròpies vivències que no li han permès de triar altre camí. S'ha vist, de qualque manera, obligat a desviar-se per poder, més enllà de la realitat, trobar la manera de ser. A força d'anar creant *errors de fet* que són aquelles equivocacions sobre el *contingut* d'una realitat o sobre els elements *essencials* que concorren en un acte.

Si assumim el que s'ha dit és fàcil de comprendre que l'educador, l'adult, forma part activa de la situació des del moment en què no tan sols no pot conformar-se a ser un simple receptor d'allò que ens diu el nin, sinó que més aviat ha d'actuar quan no li queda més remei per reinicialitzar (recodificar) el missatge per poder tornar a codificar-lo i que sigui comprès des d'ambdues posicions. Perquè és ben clar que el nin tampoc no acaba d'entendre correctament el seu propi missatge. Per això, l'educador ha d'anar a situar-se al quadre de les inferències fent de *drethavent* perquè és aquí on ens trobam en la nostra feina: a partir del moment en què podem començar a establir hipòtesis i deduir, des de la totalitat que ens mostra el menor, aquells petits fets que han empedrat el camí fins a l'aquí i l'ara; fins a la situació actual del nin que no pot demanar sense sentir-se traït i traïdor; per (i d') ell mateix, pel seu entorn que l'ha obligat a tantes defenses envers els seus pactes de dissortada fidelitat amb figures falsament o patològicament autoritàries.

En aquestes condicions és fàcil endevinar que el nin es troba en una mena de trampa perquè si calla perd i si parla també: si no diu el que vol es

queda sense aconseguir el desig del present; si explica més del compte s'exposa a trobar-se amb el passat i perd la falsa tranquil·litat de la mentida. Per això, faci o no faci li quedarà sempre el sentiment que ell no pot optar per unes vivències més espontànies i veritables. Totes les seves forces s'han d'encaminar cap a la consecució d'un objectiu: parlar des de l'escorament perquè s'inclina i perquè s'apuntala mentre es queda en dic sec.

Tasca nostra és mostrar-li una nova manera de fer, d'apropar-se als altres, d'aconseguir una millor aptitud comunicativa que li permeti evitar, ara i en el futur, malentesos. Li hem d'ensenyar noves vies i hàbits comunicatius més congruents i cohesionats, manco fragmentats i que evitin al màxim l'absència d'intercanvis socials i interpersonals. En definitiva, li hem de treure la por als altres, al passat i a la intervenció directa amb l'ambient.

I aquesta tasca és possible fer-la amb l'actual estructura de les llars de protecció si, com a persones necessàries i com a professionals contingents, som capaços de reunir una sèrie de condicions que afavoriran l'educació global del menor. Primer, escoltar; després demanar i, finalment, tornar a escoltar sense judicis ni prejudicis; sense por als fantasmes que ens pugui mostrar el nin. Cal ser valent per escoltar l'altra realitat i tal cosa la podem fer des de la tranquil·litat que ens dona saber que no es diu tot el que es verbalitza i que la lluita no és del nin contra nosaltres, sinó contra ell mateix. Per això, podem anar més enllà de les verbalitzacions si gratam una mica i podem escoltar "entre línies", darrera les paraules, amb les eines que coneixem de sempre: el joc, el dibuix, l'ús del símbol, el conte... i entenent la impossibilitat del nin, acceptant que, de vegades, no som més que senzills tra(ns)ductors del discurs d'un menor: a partir de la humilitat saber estar davant el nin perquè es pugui escoltar a través de nosaltres.

NOTES

- 1 Tot i que en el text només es fa referència al llenguatge, la paraula discurs s'ha d'entendre en l'ample sentit de tot allò que es diu per un subjecte no només verbalment, sinó també els actes, fets, tics i expressions corporals que hom pot manejar per fer-se entendre. Discurs, així, és tot el que diu independentment del canal i del codi emprats.
- 2 M. de Unamuno: *El otro*. Obra en què, des d'altres nivells, es mostra com el llenguatge és capaç de generar, a través de mitges veritats i mentides ocultes, tot un univers angoixant perquè emmascara els fets i els cobreix d'ambivalència, inseguretat i impossibilitat real de saber, en un moment concret, qui és qui diu el que s'escolta.
- 3 Les teories innatistes sobre el llenguatge i la seva adquisició proposades per Chomsky i els seus seguidors són figures d'un altre paner.
- 4 En aquest context, la simbologia s'ha d'entendre en el més ampli sentit de la paraula: cognitivament com a representació; emocionalment com a interpretació i contingut d'un missatge més ampli del literal i extern. També, com va ser entès al segle XIX pel moviment literari oposat al romanticisme i que va endevinar que els neologismes, les paraules rares o les trivials es podien barrejar amb les més poètiques per tal de suggerir, amb els seus mots, l'essència de les coses.
- 5 En aquest cas, real no és el context com espai físic en el qual es diu el discurs, sinó que context real vol dir aquí el que genera la idea. Aquesta generació pot haver estat feta dos minuts abans o deu anys enrera.

- 6 Des de la lingüística es defineix la metonímia com "la figura que consisteix a designar una cosa amb el nom d'una altra prenent l'efecte per la cosa, el contingut pel continent, etc., o viceversa". Tanmateix, des del punt de vista psíquic aquest terme podria ampliar-se, també, a tots els *mecanismes de defensa* descrits per la psicoanàlisi especialment la *Negació*, el *Desplaçament*, l'*Escotomitització*, la *Projecció* i la *Introjecció*.
- 7 Cal recordar aquí que "los padres son internalizados como unidos o distanciados, juntos o separados, próximos o alejados, como personas que se aman, se pelean, etc. entre sí o consigo mismas. La madre y el padre pueden ser fusionados en una especie de matriz que los representa a ambos o divididos en segmentos que no coinciden con la habitual diferenciación de elementos en las personas". I també que "Lo que se internaliza como "próximo" o "alejado", o como "unido" o "separado" no son sólo relaciones espaciales: una sucesión *en el tiempo* está *siempre* presente". (R.D. Laing, pp 16 i 17).
- 8 En el sentit apuntar més amunt per Laing.
- 9 En aquests casos, les necessitats es mesuren en termes d'economia psíquica. Hom tendeix a actuar (i a pensar o sentir) de la manera que li resulta manco traumàtica i li suposi, en principi, la menor despesa d'energia. Això no vol dir que, a la llarga, sigui el més convenient o el que li reporti els més grans beneficis, sinó que, aquí i ara *cal* fer el que s'està fent per poder sobreviure.
- 10 Més exactament contra la seva història personal, contra les figures primeres, contra la realitat actual.

BIBLIOGRAFIA

- BOADA, H. (1986): *El desarrollo de la comunicación en el niño*. Barcelona, Anthropos.
- BRUNER, J. (1995, 3a reimpressió): *El habla del niño*. Barcelona, Paidós.
- CHOMSKY, N. (1989): *El conocimiento del lenguaje*. Madrid, Alianza editorial.
- LAING, R.D. (1980, 1a reimpressió): *El cuestionamiento de la familia*. Barcelona, Paidós.
- LAKOFF, G. i JOHNSON, M. (1980): *Metáforas de la vida cotidiana*. Madrid, Cátedra.
- LEACIL, E. (1993, 5a ed.): *Cultura y comunicación. La lógica de la conexión de los símbolos*. Madrid, Siglo XXI.
- VARIS AUTORS (1995): *El significat textual*. Barcelona, Generalitat de Catalunya.
- VOGITSKI, L.S. (1994, 1a reimpressió): *Pensament i llenguatge*. Vic, Eumo editorial.